

aşkın şerh yazılmıştır (a.g.e., III, 173-232). Müellifin öğrencileri ve râvilerinden olan Harrâz eş-Şerîşî'nin *el-Mağşadü* (*el-Şaş-dü*)'n-nâfi' li-buğyeti'n-nâsi' ve'l-bâri' fî şerhi'd-Düreri'l-levâmî' ile (nşr. M. Mahmûd et-Tilmidî el-Cekkenî, Cidde 1413) Muhammed b. Şuayb el-Meccâsî'nin *Şerhu'd-Düreri'l-levâmî*'i, Ebû Zeyd es-Seâlibî'nin *el-Muhtâr mine'l-Cevâmî' fî muhâzâtî'd-Düreri'l-levâmî'* adlı şerhi (Cezayir 1324), Mintûrî'nin *Şerhu'd-Düreri'l-levâmî*'i (nşr. Sıddîki Sîdî Fevzî, I-II, Dârülbeyzâ 1421/2001), Süleyman el-Amrâvî el-Cezâirî'nin *el-Muhtaşarü'l-Câmî' Şerhu'd-Düreri'l-levâmî' fî aşli mağra'i'l-imâm en-Nâfi'* (Beirut 2004) bunlar arasında sayılabilir. Yayımlanmamış şerhlerin birçoğunun yazma nüshaları Rabat'taki el-Mektebetü'l-Haseniyye'de bulunmaktadır (ayrıca bk. Brockelmann, GAL, II, 321; Suppl., II, 350). Eser üzerine eksiklerini tamamlamak, özetlemek veya nazîre yazmak amacıyla İbn Câbir el-Miknâsî, Ebû'l-Kâsim Ahmed et-Tâzî, Ebû Vekîl el-Masmûdî, Abdurrahman el-Câdirî, İbn Gâzî el-Miknâsî gibi müelliflerce otuz kadar urcûze kaleme alınmıştır (Abdülhâdî Hamîtû, III, 233-277). İbn Gâzî el-Miknâsî, *Tafşilü 'ikdi'd-dürer* isimli 149 beyitlik manzumesinde Nâfi' kiraatinin Kâlûn ve Verş dışındaki rivayetlerini de zikretmiş, toplam on farklı rivayeti sözü etmiştir. Ebû'l-Kâsim Ahmed et-Tâzî de *ed-Dürerü's-seniyye* adlı 100 beyitlik manzumesinde farklı okuyuş rivayetleri arasındaki tercihleri belirtmiş, Ebû Amr ed-Dânî'ye ait *et-Tecrid*'in özetini vermiştir. İbn Berrî'nin manzumesi tecvid ve kıraat metinlerini toplayan mecmualar / külliyatlar içinde defalarca basılmış, Tefkîk b. Ahmed el-Abkarî tarafından müstakîl olarak da yayımlanmıştır (Kahire 2008).

Diğer Eserleri: *Ürcûze fî mehârici'l-hurûf* (otuz beyitlik bir manzume olup *ed-Dürerü'l-levâmî*'in zeyli olarak birçok defa basılmıştır, yazma nüshası, Berlin Kraliyet Ktp., nr. 548); *el-Kâfi fî 'ilmi'l-kavâfi* (Brockelmann, GAL Suppl., II, 350); *Şerhu Kitâbi'l-Ârûz li'bni's-Sakḫât Muhammed b. 'Alî el-Enşârî; Şerhu'l-Veşâ'îk'l-'adliyye el-muhtaşara li-Ebî İshâk İbrâhîm b. Yaḥyâ el-Ġrnâti* (Hizânetü Miknâse, nr. 1756); *İkḫtîfâtü'z-zehher ve icinâ'ü's-semem fi'ḫtişârî Zehri'l-âdâb ve semeri'l-elbâb li-İbrâhîm el-Huṣrî* (nşr. Mustafa Hicâzî, Kahire 2012); *Muhtaşar 'alâ Şerhi Tehzîbi'l-Müdevvene li-Ebî Sa'îd Ḥalef b. Muhammed el-Berâzî'î* (tamamlanamamıştır); *Muhtaşaru Şerhi'l-İzâh*

li'bn Ebi'r-Rebî' Ubeydillâh b. Ahmed (Ebû Ali el-Fârisî'nin *el-İzâh fi'n-naḥv* veya Adudüddeve'ye ithaf edildiği için *el-İzâhu'l-'Azudî* olarak tanınan gramer kitabına İbn Ebü'r-Rebî'in yazdığı şerhin muhtasarıdır; ancak İbn Ebü'r-Rebî' *el-İzâh'a* küçük *[el-lfşah 'an mesâ'ili [nuketî] Kitâbi'l-İzâh]* ve büyük *[el-Kâfi fi'l-lfşah]* olmak üzere iki şerh yazmıştır; ihtisar olduğuna göre eser büyük şerhle ilgili olmalıdır); *İḫtişâru Şerhi's-Şerîşî li-Mağmâti'l-Ḥarîrî; el-Veşâ'îk(u'l-'adliyye); el-Kânûn fi rivâyetey Verş ve Kâlûn* (İshâkî, vr. 29); *Ṭurer 'ale'd-Dürer* (öğrencisi Harrâz'ın *ed-Dürerü'l-levâmî*'e yazdığı şerhi kendisine takdim etmesi dolayısıyla kaleme aldığı yazıdır); *Zikrû'z-zâ' 'alâ hurûfi'l-mu'cem* (Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 7740, vr. 19-22); *İcâze manzûme li-Ebî 'Amr el-Fiştâli; İcâze manzûme li-Ebî'l-Ḥasan el-Hımsî 'alâ luğzihî bi-mes'eleḫi "sev'ât"; Şerhu Kaşideti Ebî 'Alî Ḥasan b. Aḫḫyee el-Venşerîsî el-Miknâsî* (ez-Zâviyetü'l-Hamzâviyye Fas / Rîş Kütüphanesi'nde nüshasının bulunduğu belirtilir [Abdülhâdî Hamîtû, III, 127-131]). Muhammed el-Emrânî *İbn Berrî et-Tâzî* adıyla bir monografi yazmıştır (Rabat, ts.).

BİBLİYOGRAFYA :

Mintûrî, *Şerhu'd-Düreri'l-levâmî'* (nşr. Sıddîki Sıdî Fevzî), Dârülbeyzâ 1421/2001, neşredeninin girişi, I, 25-26; Ebû Zeyd es-Seâlibî, *Dürerü'l-levâmî' fi kura'eti Nâfi'*, Cezayir 1324, s. 7, ayrıca bk. tür. yer.; Ahmed Bâbâ et-Tinbüktî, *Kifâyetü'l-muhtâc li-ma'rifeti men leyse fi'd-Dibâc* (nşr. Muhammed Mutî), Rabat 1421/2000, I, 346-347 (nr. 351); Abdurrahman İbnü'l-Kâdî, *el-Fecrû's-sâḫî' ve'z-züjâ'ü'l-lâmî' fi şerhi'd-Düreri'l-levâmî'* (nşr. Ahmed b. Muhammed el-Büşeyhî), Rabat 1428/2007, I, 203; İshâkî, *er-Rihletü'l-Ḥicâziyye*, Rabat el-Hizânetü'l-Haseniyye, nr. 11867, vr. 29; İbrâhîm el-Mârganî, *en-Nücümü'l-ḫavâli' 'ale'd-Düreri'l-levâmî'*, Tunus 1322, s. 15, ayrıca bk. tür. yer.; Brockelmann, GAL, II, 321; Suppl., II, 350; *İzâhu'l-meknûn*, I, 468; II, 259; *Hediyyetü'l-'ârîfin*, I, 716; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifin*, VII, 220-221; Zirikî, *el-'Alâ*, V, 5; Abdullah Kennûn, *en-Nübûgu'l-Mağribî fi'l-edebî'l-'Arabî*, Beyrut 1395/1975, I, 21; Hifnâvî, *Ta'rîfû'l-ḫalef bi-ricâli's-selef*, Beyrut 1402/1982, II, 12; Sa'îd Arâb, *el-Kurâ' ve'l-kurâ'ât bi'l-Mağrib*, Beyrut 1410/1990, s. 22-31; Ahmed Muhammed es-Simlâlî eş-Şinkîti, *Taḫşilü'l-menâfi' 'alâ Kitâbi'd-Düreri'l-levâmî'*, Riyad 1422/2001, s. 60-61; Abdülhâdî Hamîtû, *Kurâ'etü'l-İmâm Nâfi' 'inde'l-Meğâribe min rivâyeti Ebî Sa'îd Verş*, Rabat 1424/2003, II, 389; III, 108-301; Ebû Meryem el-Cezâirî, "el-İmâm İbn Berrî ve nazmühü ed-Dürerü'l-levâmî' fi aşli mağra'i'l-İmâm Nâfi': Dirâse taḫlîliyye", *Mecelletü Cami'ati'l-Emîr 'Abdülkâdir el-İslâmiyye*, sy. 17, Kosantîne 1425/2004, s. 15-30; M. Ben Cheneb, "İbn Berrî", *EP* (Fr.), III, 755; Kahhâr Mikyemî, "İbn Berrî", *DMBİ*, III, 104; Fârûk Hamâde, "İbn Berrî", *Mv.AU*, III, 380-382.

İSMAİL DURMUŞ

İBN BEŞŞÂR el-AHVEL

(bk. ENMÂTÎ, Ebü'l-Kâsim).

İBN BÛNÂ

(bk. CEKENÎ).

İBN ECCEMED

(ابن أحمد)

Zeynülâbidîn b. Eccemed b. Muhammezün el-Yedâli eş-Şemşevî (1860-1939)

Moritanyalı âlim.

Moritanya'nın güneybatısında bulunan İkidî bölgesinde doğdu. Künyesinde yer alan Şemşevî nisbesi, VI. (XII.) yüzyılın sonlarında aralarında kan bağı olmadığı halde bazı dinî, ahlâkî ve siyasi ilkeler etrafında ittifak yapan beş kişinin neslinden gelenleri göstermek üzere "beş, beşli" anlamındaki "tşemş" kelimesine, onun bir alt kolunu anlatan Yedâli ise "Ceddü Alî" anlamında olup bölgede Yeddâl şeklinde telaffuz edilen Yiddâc kelimesine dayanmaktadır (Yedâli, s. 57; M. Muhtâr Vüld es-Sa'd, I, 107-108). Babasının adı genellikle Eccemed, bazı kaynaklarda ise Ahmed olarak kaydedilir (M. Hayr Ramazan Yûsuf, I, 237). Çeşitli ilim dallarının yanı sıra edebiyat alanında da etkili olan köklü bir aileye mensuptur. İkiz kardeşi Ahmed hem bir fıkıh âlimi hem de Moritanya'nın tanınmış şairlerindedir.

Temel eğitimini aile içinde alan İbn Eccemed, Kur'an eğitimini annesi Meryem bint Abdullah Cenkî'den, fıkıh eğitimini kardeşi Ahmed'den, dil eğitimini bölgenin tanınmış dilcilerinden anne bir kardeşi Muhtâr b. Cenkî'den aldı. Usul, mantık ve beyan konusunda Muhammezün b. Mahand Bâbeh b. A'beyd ed-Deymânî'den, siyer-i nebîde Muhammezün Fâl b. Emîn et-Temeklâvî'den, Kur'an ilimlerinde Muhammed Fâl b. Bûferra el-Hâccî'den faydalandı. Fıkıh öğrenimine Muhtâr b. Elümmâ el-Yedâli'nin yanında devam etti. Muhammedû b. Muhammezün Fâl b. Müttâli et-Tendeğî vasıtasıyla Kuzey Afrika'da yaygın olan Şâzeli tarikatına intisap etti. Doğduğu yerde suyun genellikle sahiplerinden izin alınmayan merkezlerle taşınmasını şüpheli gördüğünden daha kolay su elde edebileceği sahil kesimine, Moritanya'nın güneybatı sahilinde yer alan Trârze eyaletinin Âftûd bölgesine göç etti (Muhammed b. Sîdî Muhammed Mevlây, s. 352). Burada kendini öğretim ve eser

telifine hasretti. Yetiştirdiği öğrenciler arasında Muhtâr b. Mahbûbî el-Yedâfî, Muhammed b. Bâr et-Tendeğî, Muhammed el-Ecmec b. Ebû'l-Meâlî el-Ya'kûbî, Abdullah b. Nâbiga el-Entâbî, Şeyh b. Evvâh el-Ebîrî gibi isimler anılır. Dindar kişiliğiyle tanınan İbn Eccemed 1939'da, bazı kaynaklara göre ise 1940'ta vefat etti.

İbn Eccemed yaşadığı toplumda karşılaştığı problemleri bazı eserlerinde ele almış, toplumdaki fikrî ayrışmalarda mutedil beyanlarıyla tanınmıştır. XIX. yüzyılın ortalarında Moritanya'ya giren Fransa XX. yüzyılın başlarında ülke genelinde hâkimiyet sağlamış, bu süreçte Moritanya'yı da içerisine alacak şekilde Kuzey Afrika'da uyguladığı İslâm siyasetiyle (Kavas, sy. 6 [2000], s. 23-50) sadece askerî nüfuzla yetinmeyip bölgede uzun süre tutunmayı hedeflemiştir. Fransa'nın ortaya koyduğu çok yönlü siyasî hamleler bölge halklarında kısmen karşılık bulmuş, sömürgecilerden yana olma veya onlara karşı çıkma şeklinde iki eğilim ortaya çıkmıştı. Diğer taraftan I. Dünya Savaşı sırasında Osmanlılar'ın yaptığı umumi cihad çağırısı mevcut kutuplaşmayı canlı tutan bir etki oluşturmuştur. Fransız sömürgeciliğinin beraberinde getirdiği sorunlarla da yüzleşmek zorunda kalan İbn Eccemed, sömürge yönetimine karşı benimsenecek tavrıla ilgili görüşü sorulduğunda hıristiyanları / Fransızlar'ı gönülden dost edinmenin küfür, onlarla zâhiren dost görünmenin fîsk olacağını, dinî ve şahsî bir güven ortamının sağlanması halinde Fransız hâkimiyetinin tutsaklık anlamına gelmeyeceğini söylemiş, Fransa'ya karşı cihadi ve hicreti savunanlara da şu anda durumun buna uygun olmadığını bildirmiştir. Aynı yıllarda Kuzey Afrika'da yayılmaya başlayan Ticânîyye'ye intisap edenlerin kendi tarikatlarını en üstün tarikat diye sunmaları halk arasında onlara karşı tepkiye yol açmıştır. Ticânîler'in bu görüşlerini bir sorun olarak görenler bununla ilgili rahatsızlıklarını İbn Eccemed'e iletince kendisi Ticânîyye cemaatinin fikirlerini savunan bir risâle kaleme almıştır.

Eserleri. Kaynaklarda İbn Eccemed'e nisbet edilen eserlerin büyük kısmı, Şinkît bölgesinde "ihmirâr" denilen, temel metnin etrafına kırmızı mürekkeple yazılan tekmile ve açıklama niteliğindeki manzum eserlerin yanı sıra onun okuttuğu metinler üzerine not ettiği kısa açıklamaları ifade eden "turre" (çoğulu "turer") şeklindedir (M. Muhtâr Vüld Ebbâh, *Târîhu'l-kırâ'ât*, s. 612). **Kur'an İlimleri:** 1. *el-Ğurerü's-sevâtî' fî tezyîli'd-Düreri'l-levâmî'* İbn

Berrî et-Tâzî'nin Nâfî' kiraatine dair eseri üzerine kaleme alınmış ihmirâr türü bir çalışmadır. Müellif İmam Nâfî'in kiraati yanında diğer altı kiraati de zikretmiştir (eser hakkında bilgi ve iktibas edilen bazı kısımları için bk. a.g.e., s. 612-620). *el-Ğurer*, el-Ma'hedü'l-âfî li'd-dirâsât ve'l-buhûsi'l-İslâmiyye (Nuakşot) tarafından 1993'te tahkik edilmiş, Muhammed Vüld Adî de esere dair bir tahkik ve inceleme çalışması yapmıştır (Dârü'l-hadîs el-Hasenîyye, Rabat 1999). Müellifin aynı çalışma üzerine bir de şerhi bulunmaktadır. 2. *Naẓmu imlâ'i mâ menne bihi'r-Rahmân min vücûhi'l-kırâ'ât ve'l-î'râb*. Ukberî'nin eseriyle ilgili 3000 beyitten oluşan bir çalışmadır. 3. *Naẓmu Mühimâti'l-aqrân fî mübhemâti'l-Ķur'ân*. Bu da Süyûtî'nin eseri üzerine yapılmış 819 beyitlik bir çalışmadır. Hatrî Vüld Hâmid eseri Nuakşot'taki el-Ma'hedü'l-âfî li'd-dirâsât ve'l-buhûsi'l-İslâmiyye'de bitirme tezi olarak tahkik etmiştir. 4. *Manzûme fî tertîbi süveri'l-Ķur'ân bi-hasebi'n-nüzûl*. 5. *Manzûme fî tertîbi süveri'l-Ķur'ân bi-hasebi'adedi'l-ây*. 6. *Î'râbü cümeli'l-Ķur'ân*. 7. *Ṭarîķu's-sedâd fî taḥķiki emri'd-ġâd*. Müellifin kiraate dair bu risâlesini Muhammezün b. Ahmed b. Mahbûbî tahkik etmiş (Nuakşot 2006), Vüld Ebbâh da tam metnini vermiştir (a.g.e., s. 735-741). 8. *Naẓmü'l-vücûh ve'n-nezâ'ir li-me'ânî kelimeti'l-hüdâ fî'l-Ķur'ân*. 9. *Naẓm fî beyâni mâ verede fî'l-Ķur'ân mine'l-me'ânî*. İbn Cüzey'in *et-Teshîl li-'ulûmi't-tenzîl*'inden yararlanılarak yazılan bir manzumedir. 10. *Naẓmü'l-İtkân fî 'ulûmi'l-Ķur'ân*. Yine Süyûtî'nin eseriyle ilgili bir çalışmadır. 11. *Naẓm fî kırâ'âti's-seb'*. 12. *İhmîrâr li-Teshîli's-Şâtıbiyye ve şerḥuhâ*. 13. *Mekkiyyü'l-Ķur'ân ve medeniyyüh*.

Fıkıh: 1. *Naẓm fî'l-uşûl*. 2. *Şerḥu Tekmîli'l-Menhec*. Meyyâre'nin, Zekkâk'ın *el-Menhecü'l-müntehab*'i üzerine kaleme aldığı *Tekmîlü'l-Menhec*'ine yazılmış bir şerhtir. 3. *Ḥalîlü'l-ebyard. Muḥtaşaru Ḥalîl* üzerine yapılmış, daha ziyade lafızların tahliline dayanan bir şerh çalışmasıdır. 4. *Tesdîdü'l-mütefekkir fî ibâhati külli şarâbin lâ yûskir*. İbn Eccemed'in yaşadığı bölgede çayın dinî hükmü konusunda ortaya çıkan tartışmalara da aittir. 5. *Risâle fî meşrû'iyeti's-sedel*. 6. *Naẓmu fetâvâ 'Abdilkâdir el-Fâsî*. Ecvibe diye de bilinen fetva kitabının manzum hale getirilmiş şekli olup el-Ma'hedü'l-âfî li'd-dirâsât ve'l-buhûsi'l-İslâmiyye tarafından 1988'de tahkik edilmiştir. 7. *Fetâvâ Mahand Bâbeh b. A'beyd ed-Deymânî*. Bu eser de el-Ma'hedü'l-âfî li'd-dirâsât

ve'l-buhûsi'l-İslâmiyye tarafından tahkik edilmiştir. 8. *Naẓmu fetâvâ Muhammezin Fâl b. Müttâlî et-Tendeğî*. 9. *Naẓmu fetâvâ Sîdî 'Abdillâh b. el-Hâc İbrâhîm el-'Alevî*. 10. *Risâle fî'd-ġamân*. 11. *Şerḥu kaşideti'l-elġâzi'l-fıķhiyye*. 12. *Naẓm fî'l-farķ beyne't-taklîd ve'l-iktîdâ'i ve't-tebaşşur vel-ictihâd*. İbn Eccemed'in ayrıca dimâât / kıyas ve diyet konusunda yayımlanmış bir eseri vardır (el-Ma'hedü'l-âfî li'd-dirâsât ve'l-buhûsi'l-İslâmiyye, Nuakşot 1994).

Diğer Eserleri: *Naẓm fî sebebi ġalâli men ġalle* (akaidle ilgili bu eser için müellif bir ta'lik kaleme almıştır); *Ṭurre 'alâ Muḥaşşılı'l-maķāşid fî'l-'akā'id* (İbn Zekrî et-Tilimsânî'nin kelâma dair manzum eserine yazılmış kısa açıklamalardan oluşmaktadır); *Naẓmu esmâ'illâhi'l-hüsnâ*; *Naẓm fî't-teves-sül*; *Naẓmu menşe'î'l-ġalaṭ*; *el-Mevâhibü'r-rabbâniyye fî i'tikâdi aḥseni'l-mezâhibi'l-Ticânîyye*; *Şerḥ 'alâ Ḥâtîmeti'l-taşavvuf li-Muḥammed el-Yedâli*; *Kaşide tetenâvel envâ'a'l-bedî'* (belâgat alanındaki bu eserine de müellifin bir şerhi vardır); *Ḥîlyetü'l-ifâde fî şerḥi Vesîleti's-sa'âde*; *Nehrü'l-'ase-li'l-muşaffâ fî hûkmi medḥi'n-nebi el-Muştafâ*; *Naẓm fî târiḥi'd-düvel ve'l-a'lâm*; *Manzûme fî men saḥabü'n-nebiyye ma'a âbâ'ihim ve ebnâ'ihim*; *Taḥsinü'l-keâm bi-şalâti's-şeyḥ 'Abdisselâm*; *Ta'lik 'alâ Ezkâri'n-Nevevî*; *Câlibetü'l-fellâḥ*; *Dürerü'l-lâķiḥin fî kaḥdiyyeti's-sâķiḥin*; *Şevâriķu'l-envâr fî medḥi'n-nebiyyi'l-muḥtar*; *Naẓm fî't-târîḥ tenâvele fihi ba'de'l-eḥdâşi'l-İslâmiyye*; *Naẓmu Ehli's-şuffe*; *Mes'ele-tü't-terbiye*. İbn Eccemed'in ayrıca Muhammezün Fâl b. Müttâlî et-Tendeğî'nin *Naẓmu aḥlâķi'r-rasûl* ve *Naẓmu's-şühedâ'sı* ile Muhammed Fâl b. Âkîl'in *Ühbetü'l-müntetîķ fî 'ilmi'l-manḥik* adlı kitabı üzerine yaptığı ihmirâr çalışmaları bulunmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

Yedâfî, *Nuşûş mine't-târîḥi'l-Moritânî* (nşr. Muhammezün Vüld Bâbbâh), Kartâc 1990, s. 57; Halîl en-Nahvî, *Bilâdü Şinķi: el-Menâre ve'r-ribâṭ*, Tunus 1987, s. 213, 553-554; U. Rebstock, *Sammlung arabischer Handschriften aus Mauretani-en*, Wiesbaden 1989, tür.yer.; M. Muhtâr Vüld Ebbâh, *Târîhu'l-kırâ'ât fî'l-meşriķ ve'l-maġrib*, Selâ 1422/2001, s. 611-620, 735-741; a.mlf., *Dirâsât fî târiḥi'l-teşri'i'l-İslâmî fî Moritânya*, Tunus 1981, s. 106; M. Muhtâr Vüld es-Sa'd, *İmâretü't-Tirârze ve 'alâķâtühe't-ticâniyye ve's-siyâsiyye ma'a'l-Fransiyyîn min 1703 ilâ 1860*, Rabat 2002, I, 107-108; M. Hayr Ramazan Yûsuf, *Mu'cemü'l-mü'ellifine'l-mu'âşrin: Vefeyât 1315-1424 (1897-2003)*, Riyad 1425/2004, I, 237; Muhammed b. Sîdî Muhammed Mevlây,

et-Tefsir ve'l-müfessirün bi-bilâdi Şinķit, Ayn 1429/2008, s. 350-360; İslim İbn'ü's-Sebtî, *Mu'cemü esmâ'i'l-mü'ellefâti'l-Morîtânıyati'l-maĥtûta*, Envâķşüt (Nuakşot) 2012, tür.yer.; *Delîlür-resâ'il ve'l-uĥrûĥât bi-Mü'esseseti Dâri'l-ĥadişî'l-Ĥase-nıyye: 2009-2010*, Rabat, ts., s. 36; Ahmet Kavas, "Fransa'nın Kuzey ve Batı Afrika'da Uyguladığı İslâm Siyaseti: Sultan Reşad'ın Yayınladığı Cihat Çağının Reddi Meselesi", *Dinî Araştırmalar*, sy. 6, Ankara 2000, s. 23-50; M. Muhammezzün, "İbn Eccemed", *Mv.ACİ*, I, 297-300.

DAVUT AĞBAL

İBN HACCÂC el-İŞBİLÎ

(ابن حجاج الإشبيلي)

Ebü Ömer Ahmed b. Muhammed
b. Haccâc el-İşbilî el-Endelüsî
(ö. 466/1073'ten sonra)

Endülsü ziraat bilgini, veteriner.

Çağdaşı İbn Bassâl ve diğer bazı ziraat bilginleri gibi onun da hayatı hakkında yeterli bilgi yoktur. Erken dönemde Endülüs'e yerleşen Yemen asıllı Benî Lahm kabilesine mensup Benî Haccâc ailesindedir. Ailenin anne tarafından soyu, son Vizigot krallarından Olmundo'nun (Ole Mundo) kızı olup Batı Endülüs'te kendisine babasından geniş araziler kalan Sara'ya (Sâre el-Kütiyye) ulaşır. Dolayısıyla bu aile mensupları tarih boyunca özellikle İşbiliye (Sevilla) ve Karmüne'de (Carmona) büyük emlak sahibi oldukları gibi devlet hayatında da önemli görevlerde bulundular. Nitekim İbn Haccâc'dan bahseden kaynaklarda onun hakkında "vezir, hatip, edip, fakih, imam" gibi ifadeler geçmektedir. İbn Bessâm eş-Şenterîni (ö. 542/1147), İşbiliyeli edip ve şairler arasında tanıtaacağı kimselerin listesinde İbn Haccâc'ın adını anmasına rağmen eserinin mevcut neşrinde ona dair bilgi yer almamakta, İbn Saîd de İbn Bessâm'ın onun hakkında kullandığı "ilim denizi, nazım ve nesir meydanında öncü" şeklindeki nitelemesinden sonra birkaç satırla kendisinden övgüyle söz etmektedir. Ahmed et-Tâhirî ve Hânî Muhyiddin Atıyye'nin, İbn Haccâc'ın 398 (1008) yılında doğup 467'de (1075) vefat ettiğine dair verdikleri bilginin (*Mv.ACİ*, VI, 189) kaynağı belirtilmediği gibi diğer kaynaklarca da teyit edilmemektedir. İbn Haccâc'ın İşbiliye saraylarında büyüdüğü, iyi bir tahsil göyerek dinî ilimler, Arap dili ve edebiyatı alanında kendini yetiştirdiği, Yunan, Roma ve Nabatî dillerini öğrendiği anlaşılmaktadır. Çeşitli alanlardaki bilgisi yanında esas olarak ziraat sahasındaki uzmanlığıyla tanınan İbn Haccâc daha küçük yaşlardan itibaren saray bahçelerinde

araştırma yaptı, seyahatleri sırasında edindiği bilgi ve tecrübeleri buralarda geliştirme imkânı elde etti. Tuleytula'da (Toledo) Zünnûniler Hükümdarı Yahyâ b. İsmâil el-Me'mûn'un botanik bahçesinin başında bulunan İbn Vâfid ile bilgi alışverişinde bulundu. Onun zamanında İşbiliye gerek ekonomik gerek bilimsel araştırmalar bakımından önemli bir ziraat merkezi haline geldi. Ebü'l-Hasan Şihâb b. Muhammed el-Muaytî el-İşbilî, Ebü'l-Hayr el-İşbilî, İbn Bassâl, İbn Lûnkû, Tıĥnerî gibi ziraat âlimleri bilgi ve tecrübeleriyle bu gelişmeye öncülük ettiler.

İbn Haccâc'ın 466 (1073) yılında İşbiliye'de kaleme aldığı, İslâm öncesi ve sonrası dönem bilginlerinin görüş ve tecrübeleri yanında kendi devrindeki ilmî gelişmeleri de içeren *el-Muķni' fi'l-filâĥa* adlı eseri Endülüs'te ziraat, botanik ve veterinerlik tarihinde müellifine haklı bir şöhret kazandırmıştır. Eserin ilk bölümünde ziraatla uğraşanlar için gerekli temel bilgiler yer almakta, elverişli toprağın, suların yüzeye yakınlık veya uzaklığının, tatlı ve acılığının nasıl bilineceği hususunda, toprağın sürülme ve ekim zamanı gibi konularda bilgi verilmektedir. Diğer bölümlerde ise iyi toprağın özellikleri, tohum ekimi için toprağın uygun hale getirilmesi, ekimi ve hasadı, çeşitli bitkilerin ekim zamanı ve bakımı, bahçe düzenlemesi, çiçek ve gül ziraatı ve bakımı, meyve ağacı dikim ve bakımı, üzüm çubuğu ve zeytin fidanının dikim ve bakımı, ağaç nakli, budama, aşılama, gübre kullanımı, ziraî hastalıklar ve tedavi şekilleri, ağaç kurtları ve diğer zararlıların yok edilmesi, meyve ve tahılları saklama usülleri, meyve ve tahıllardan yağ, pekmez vb. ürünler elde edilmesi, arı, güvercin, tavuk, kaz, tavus kuşu, keklik ve turna gibi hayvanların yetiştirilmesi, bunların avlanması ve bakımı gibi konularda bilgiler yer almaktadır. İbn Haccâc, İbn Bassâl'in aksine İslâm öncesi ve İslâm dönemine ait literatüre sıkça atıf yapmış, zaman zaman bunları kendi deneyleriyle karşılaştırmış, bazı eleştiri ve tercihlerde bulunmuştur (eserin kaynakları için bk. Beşîr Atıyye Atıyye, *Hespêris Tamuda*, XIX [1980-81], s. 47-74; J. M. C. Bravo, *El Saber en Al-Andalus: Textos y Estudios*, IV, 73-94). *el-Muķni'*in dikkat çeken bir tarafı da Arap müelliflerinden atıf yaptığı birkaç kişi (Râzî, İshak b. Süleyman, Sâbit b. Kurre, Ebü Hanife ed-Dîneverî) arasında Endülsü bilginlerin bulunmamasıdır. *el-Muķni'*, İbnü'l-Avvâm'ın *el-Filâĥa*'sının da önemli kaynaklarından biri olup toplam 173 yerde esere atıf mevcuttur (bk. bibl.).

el-Muķni' fi'l-filâĥa'nın zeytinlerle ilgili bölümü José Maria Millás Vallicrosa ve Leoner Martinez Martin tarafından İspanyolca tercümesiyle birlikte neşredilmiştir ("Un capitulo de la obra agronomica de Ibn Hayyay", *Tamuda*, VI, Tetuan 1958, s. 45-69), İbrâhim Hamed Mehâvis ed-Düeymî, eseri Bağdat Üniversitesi'nde yüksek lisans tezi olarak neşre hazırlamış (1981), daha sonra da Salâh Cerrâr ve Câsir Ebü Safiyye *el-Muķni'*in neşrini gerçekleştirmiştir (Amman 1402/1982; bu neşirle ilgili bir değerlendirme için bk. J. M. C. Bravo, *Al-Qantara*, XI/1 [1990], s. 71-81). Julia Maria Carabaza Bravo, bu neşri esas alıp Granada Üniversitesi'nde doktora tezi olarak eseri bir incelemeyle birlikte İspanyolca'ya tercüme etmiştir (*Aĥmad b. Muĥammad B. Haĥĥâĥ Al-İşbili: Al-Muķni' Fil-Filâĥa Introducción, estudio y traducción con glosario*, I-II, 1988). İbn Haccâc *el-Muķni'*de veterinerliğe dair bir eserden söz etmekte birlikte (*el-Muķni' fi'l-filâĥa*, s. 66) onun bu eserinin günümüze ulaşmış olmadığı hususunda bilgi yoktur.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Haccâc el-İşbilî, *el-Muķni' fi'l-filâĥa* (nşr. Salâh Cerrâr – Câsir Ebü Safiyye), Amman 1402/1982, ayrıca bk. neşredenin girişi, s. c-ç; İbn Bessâm eş-Şenterîni, *ez-Zahîre*, I, 25; İbnü'l-Avvâm, *el-Filâĥatü'l-Endelüsüyye* (nşr. Enver Ebü Süveylim v.dğr.), Amman 1433/2012, VII, 142 (İndeks); İbn Saîd el-Maĥribî, *el-Muĥrib*, I, 256; M. İsa Sâlihiyye – Abdullah Fulayh, *Fihrisü maĥtûâtü'l-filâĥa: en-Nebât, el-miyâĥ ve'r-rey*, Küveyt 1408/1988, s. 122-124; M. Mervân es-Seb', "Üsûsü'z-zirâ'a ve nüzumühâ 'inde'l-'Arab", *İshâmâtü'l-'Arab fi 'ilmi'l-filâĥa*, Küveyt 1408/1988, s. 98-99; el-Fâyiz Muhammed, "el-Efkârü'l-İktisâdiyye ve'l-ictimâ'iyye fi kütübü'l-filâĥati'l-'Arabiyye inĥilâķan mine'l-filâĥati'n-Naba'iyye", a.e., s. 125, 133-134, 148; Abdür-rezzâk es-Semîr, "el-Hayvânâtü'z-zirâ'iyye fi'l-ķitâbâtü'l-'Arabiyyeti'l-ķilâsikiyye", a.e., s. 274-276; Abdülatîf Ubeyd, "el-Medresetü'l-filâĥiyye bi'l-Endelüs fi'l-ķarneyni'l-ĥâmîs ve's-sâdis li'l-ĥicre", a.e., s. 407, 408, 421; Beşîr Atıyye Atıyye, "el-Ķitâbâtü'l-'Arabiyyeti'l-ķadîme fi'l-filâĥa", a.e., s. 10, 20, 34, 38; a.mlf., "La bibliographie de al-Muķni d'Ibn Haggâĥ", *Hespêris Tamuda*, XIX, Rabat 1980-81, s. 47-74; J. M. C. Bravo, "Fuentes escritas y orales del tratado agricola de Ibn Hayyay", *El Saber en Al-Andalus: Textos y Estudios* (ed. A. Tawfik v.dğr.), Sevilla 1990, IV, 73-94; a.mlf. – E. G. Sanchez, "Estado actual y perspectivas de los estudios sobre agronomia andalusí", a.e. (ed. Fátima R. Castro – I. H. Jávega), Sevilla 2001, III, 103, 112-113, 117; a.mlf., "La edición jordana de al-Muķni' de Ibn Haĥĥâĥ: Problemas en torno a su autoría", *al-Qantara*, XI/1, Madrid 1990, s. 71-81; E. G. Sanchez, "Agriculture in Muslim Spain", *The Legacy of Muslim Spain* (ed. Salma Khadra Jayyusi), Leiden 1992, s. 990, 991; J. Vernet, "Natural and Technical Sciences in Andalus", a.e., s. 938, 942; a.mlf. – J. Samsó, "Teĥavvürâtü'l-'ilmi'l-'Arabî fi'l-Endelüs", *Mevsû'atü'târîĥi'l-'ulümü'l-'Arabiyye* (nşr. Rüşdi